

TERİM VE KAVRAM OLARAK EBEDİ TENKİT*

Yazan : René Wellek

Çeviren : Sıddık YÜKSEL**

«Criticism» (tenkit) kelimesi, en sade biçimden en kompleks biçime, bir kelimenin veya bir işin tenkidinden siyasî, sosyal, tarihî tenkide, müzikle, sanatla, felsefe ile, Kitab-ı Mukaddes'le daha niceleriyle ve benzerleriyle ilgili tenkide kadar öyle değişik anlamlarda ve öylesine çok kullanılır ki, üstesinden gelebileceğimiz farklılıklara erişmemiz gerekiyorsa, yalnızca edebî tenkit üzerinde durmamız gerekiyor. Bu noktada bile bazı zor meselelerle karşılaşacağız; bunlar sadece terimin tarihî gelişimine göz atarak açıklığa kavuşturulabilirler. Tuhaf olan şu ki, Gudeman'ın eski zamanlarda kullanılmış olan **kritikôs**'la ilgili makalesini¹ hariç tutarsak, «tenkit» yahut da «münekkit» teriminin geçmişinde gerçek anlamda bir edebiyatın varlığından söz edilemez. **NED** gibi sözlükler kadar tenkit ve estetik tarihi ilgili kitaplar da, genelde şaşılacak kadar az olsalar bile, bir şeyler verirler. Tenkitle ilgili tarihler estetiği, şiir sanatını ve edebiyat nazariyesini tartışır ama tenkit nazariyesinden söz etmezler veya sadece zikredip geçerler. Burada tartışmaya açmak istediğim üç problemi inceleyen veya kaydeden herhangi bir açıklamadan haberdar değilim : (1) Nasıl oldu da «tenkit» (**critica**, **la critique**) terimi tüm edebiyat incelemelerini içine alacak kadar genişledi ve bu yolla «poetics» (şiir sanatı) ve «rhetoric» (belagat)'in yerini aldı; (2) nasıl oluyor da İtalyanca **critica** ve Fransızca **la critique** kelimelerinin aksine İngilizce'de «**criticism**» şeklinde daha uzun bir kelimeye sahibiz; ve (3) niye Almanya'da **Kritik** teriminin anlamı daraldı, sadece tenkit manasına geldi ve nihayet, niçin **Literaturwissenschaft** gibi terimler doğdu? Birçok sözlüğe bakıp araştırmama rağmen, kesin tarihî öncelikleri tesis edecek ve ilk olaylara doğru tarih koyacak eksiksiz bir terimler tarihi vereceğimi iddia edemiyorum. Ayrıca leksikografi asıl

(*) René Wellek, «Concepts of Criticism, Fifth Printing, October 1969, U.S.A.» adlı eserin 21-36. sayfeleri arasında yer alan **The Term and Concept of Literary Criticism** bölümünün tercümesi.

(**) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Gör.

ilgi alanım da değildir. Leo Spitzer'in, incelemelerini **Stimmung** ve «milieu»² kelimeleriyle adlandırması gibi, terimin geçmişini tarihî semantik içerisinde bir bölüm olarak ele almayı tercih ederim. Kelimenin tarihi fikirler tarihi için başvuru yeri olarak ele alınacaktır. Terim, kendisine rakip olan terimlerden bahsederken, kendi fikir sahası içerisinde ele alınacaktır.

Yunanca'da **krités** «hâkim», **krinein** «hükmetmek» anlamına geliyor. «Edebiyat ehli» manasındaki **kritikôs** terimine en erken M.Ö. dördüncü asrın sonlarında rastlıyoruz. Kral Ptolemy II'nin hocası olarak M.Ö. 305'te İskendeeriye'ye gelen Kos adalı Philitas'a «şair, aynı zamanda münekkit» denirdi.³ Başlarında Crates'in bulunduğu Pergamon «münekkitler» ekolü, İskenderiye'de Aristarchus'un önderi olduğu «gramerciler» ekolünden üstün olduklarını önemle ifade ediyorlardı. Galen'in, M.S. ikinci asırda bir kimsenin hem **kritikôs** hem de **grammatikos** olup olamayacağı hususunda elimizde mevcut olmayan bir risale yazdığını bilmekteyiz. Fakat görünen o ki, fark yok oldu ve **kritikôs** terimi de kullanılmaz hale geldi. O, Çiçero'da bulunabilse de, Hieron tarafından **Epistolae**⁴ adlı eserinde Longinus'la ilgili olarak kullanılsa da klasik Latince'de nadiren karşımıza çıkar. **Criticus grammaticus**'dan daha önemli bir terimdi; ancak **criticus** teriminin metinlerin ve sözlerin tefsiriyle de alakası bulunduğu aşikârdır. Quintilian gibi belagatta usta olan kimseler ve şüphesiz Aristotile gibi filozoflar bugün İngilizce'de edebî tenkit denen şeyin ortaya çıkmasında yardımcı olmuşlardı.

Orta çağlarda kelimenin sadece tıpta «kriz» ve «kritik» hastalık anlamında olduğu anlaşılıyor. Rönesansla birlikte yeniden eski anlamıyla kullanılmaya başlandı. oliziana, terimi 1492'de **In priora Aristoteles analytica** başlıklı bir giriş yazısında kullandı. Orada gramerciyi veya münekkidi filozofa karşı yüceltmektedir. O, «eskilerle birlikte bu grup (gramerciler) öylesine çok yetki sahibi idi ki, bütün yazarların lehinde ve aleyhinde olanlar yalnızca gramercilerdi,»⁵ diye gururla iddia etmektedir. Gramerci, münekkit, filolog eski dönemlerin canlandırılması teşebbüsünde bulunan insanları tanımlayan değişik terimlerdir. Erasmus'la birlikte, «tenkit sanatı» (**ars critica**), Kitab-ı Mukaddes'te hoşgörü idealinin hizmetinde bir âlet anlamıyla, yeni bir boyut kazanır. Bununla birlikte, daha sonraki hümanistler arasında «critic» ve «criticism» terimleri, özel olarak eski eserlerin basımı ve düzeltilmesi anlamları ile sınırlı görünmektedir. Kaspar Schoppe (1576-1647) münekkitlerin tek gayesi ve görevi yazarların Grekçe ve Latince eserlerini düzeltmek için emek sarfetmektir» diye tarif etmektedir.⁶ ve Joseph Justus Scaliger (1540-1605) şairlerin taklit mısralarını asıllarından ayırt etmek, bozulmuş okuma metinlerini ve benzerlerini restore etmek anlamlarıyla, tenkidi gramercinin bir bölümü olarak görür. Leiden'li Jan Womer,

bir **Tractatio de Polymathia** (1602)'da **critica**'yı, bir yazarın yazılarını araştıran **iudicium** ve yanlış okumaları düzelten **emendatio** olmak üzere iki kısma ayırmaktadır.⁷

Bunlardan daha önce yaşamış olan Julius Caesar Scaliger (1484-1558)'in o devirde yeni bir tenkit anlayışının esas kaynağı olarak görülmesi şaşırtıcıdır. Onun, ölümünden sonra neşredilen ve altıncı kitabın tamamı olup «**Criticus**» ismi verilen **Poetics** (1561) adlı eserinde, Homer'in Virgil'in lehinde yaptığı meşhur tenkitten olduğu gibi, tetkike, tasnife ve hatta takhibe önem veren Grek ve Romalı şairleri incelemeye ve karşılaştırmaya yer verilmiştir.

Yeni Latince terimin söz konusu olan dillere girişi, çoğu kez düşünülenden çok daha yavaş ve geç oldu. Kesinlikle, terimin hem tüm edebiyat nazariyesi sistemini hem de bugün bizim pratik tenkit olarak isimlendireceğimiz şeyi içine alacak kadar genişlemesi ve günbegün gözden geçirilmesi ancak on yedinci yüzyılda olmuştur. On altıncı yüzyıl bu meseleleri «poetics» (şair sanatı) «ve rhetoric» (belagat) ismi altında müzakere ettiğinden, «Literary Criticism in the Renaissance» (Renesans'ta Edebî Tenkit) isimli modern kitaplara yanlış anlamalara sebep olabilecek adlar verilmiştir.

Ben şiirle ve belagatla ilgili kitaplarda terimin değişik zamanlarda ortaya çıkması ihtimalini göz önüne alırken, terimi açıkça kullanan İtalyanca kitapların ilkinin, sadece 1595'de Fransa'da yayınlanan Udeno Nisiely (Benedetto Fioretti'nin takma adı)'nin Proginnaşmi Poetici'si olduğu anlaşılıyor,⁸ ancak bu konudaki kesin gelişmelerin ilk defa, Scaliger'in ve onun Hollandalı talebeleri Heinsius ve Vossius'un etkisiyle Fransa'da ortaya çıktığı açıktır. Chapelain, 1623'te, Sciger'i «le grand critique» olarak isimlendirdi⁹ ve Guez de Balzac, 1634'te, Heinsius'tan «şair, hatip, filozof ve münekkit», diye söz etmişti.¹⁰ La Mesnardière **Art Poétique** (1639) adlı eserinden önce kaleme aldığı **Discours** isimli çalışmasında terimin yayılış hususunda ve «kütüphanelerin edebiyatçılar tarafından ya Aristotle'i açıklamak ya da tenkitle meşgul olurken yaptıkları hicivlerine destek bulmak maksadı ile yazılmış şiir sanatına ayrılmış kitaplarla dolu olduklarına»¹¹ dair açıklayıcı bilgi vermektedir. Değişik anlamlarda kullanılan terim, genelde, Mollière'in **Critique de L'Ecole des Femmes** (1663)'i ve Richard Simno'nun **Histoire critique du Vieux Testament** (1678)'i ile birlikte sadece altmışlarda ve yetmişlerde benimsenmişe benziyor. Boileau'nun **L'Art poétique** (1674) adlı eseri terimi duruma göre kafiyede de kullanıyor. La Bruyère, çok sayıda ortaya çıkan ve sanatın gelişimini geciktiren ve muhalif gruplara şekil veren «münekkitler» ve hicviyeciler»den şikâyet ede-

biliyordu.¹² Tenkidin gramere ve belagata bağlı olmaktan nasıl kurtulduğunu, «criticism» kelimesinin kısmen de olsa «poetics» teriminin yerini nasıl aldığını açıklamak için tam bir cilt eser yazılabilir. O, genel tenkit ruhuyla ve çoğalan şüphecilik, yetki ve kurallara güvensizlik anlamında yayılışıyla ve daha sonra da hazza, hisse, duyguya, **je ne sais quoi** ve benzerlerine yönelmekle açıkça münasebeti olan bir süreçtir. Kesinlikle klasik yazarların şifahî tenkidi ile sınırlı bir terim haline gelen şey, yavaş yavaş anlama ve hüküm verme problemiyle, hatta bilgi ve öğrenme teorisiyle tanınır hale geldi.

İngiltere'deki gelişme benzer şekildedir, ancak kendine has ilginç özelliklere sahiptir. (NED, Fulke'nin **Defense of the English Bible** adlı eserinden 1583'te «the prince of **Critici**»'ı, Florio'nun **Italian Dictionary** adlı eserinden 1598'de «critico»'yu tercüme ederek alıntı yapmasına rağmen), «critic» kelimesine Elizabeth devrinde hemen hemen hiç rastlanmaz. Gregors Smith tarafından **Elizabethan Critical Essays** adlı eserde bir araya getirilen metinlerde veya Puttenham'ın **Art of English Poesie** isimli metnin tamamında kelime kesinlikle hiç kullanılmamıştır. Bacon'un **Advancement of Learning** (1605)'i «birisi tenkitle, diğeri bilgiçlikle»¹³ ilgili olan, bilgi geleneklerinden bahseden ilk metin olarak gözükmektedir Tenkitle ilgili olanda beş şeye dair düşünceler mevcuttur: «(1) müelliflerin doğru tashihi ve basımı, (2) müelliflerin yorumu ve izahatı, (3) gerçek yorumlara çoğu kez önemli ölçüde ışık veren dönemler, (4) müelliflerin bir kısım tenkit ve hükümleri ve (5) çalışmaların tanzimi ve sentaksı.» Bundan kısa bir zaman sonra (1607), Ben Johnson «bilgili ve cömert münekkite (critick)» başvuruyor ve (1640'ta yayınlanan fakat muhtemelen daha önce yazılmış olan) herkesçe bilinen **Timber or Discoveries** isimli kitabında Aristotle'a «ilk gerçek münekkit (Criticke)» diyen ve «müellif ve onun ehemmiyeti hakkında dürüstçe hüküm vererek»¹⁴ «gerçek münekkitlik» mesleğinden söz eder Heinsus'u kendi diline aktarıyor. Rymer, Rapin'in **Reflections on Aristotle** adlı eserine yazdığı Önsöz'de «son yıllara kadar İngiltere Kurtlar kadar Münekkitler (Critics)'den de uzak olmasına rağmen, son asırda İtalya Münekkitlerle kaynaştı,»¹⁵ dediğinde, terim ve ifade ettiği şey tamamen kabul edilmiş oluyordu.

Bu süreç Fransa'daki gelişmelerle paralellik gösteriyor, ama İngilizce'de «criticism» ismi özel bir problem arz etmektedir. İlk bakışta onun, hem aktivite hem de şahıs anlamına gelen benzeri «critic»'den sakınmak için şekillendirildiği akla uygun geliyor. Deliller yeni tabirin başarısının uzun zaman sürmediğini gösteriyor. Richard Bentley **Phalaris Letters** (1697) adlı eserinde «criticism» diyebileceğimiz yerde «in way of critic» ibaresini kullanıyor ve Steele Tatler (1710, No. 115)'de bir temsil hakkında «bir

'critick' yazma»ya söz veriyor. Johnson hâlâ, arasıra, «criticism» kelimesini kullanıyor. Belli ki, Addison, bu kullanışı şahıslar için kullanılan isimden ayırt etmek için, 1721'de, Fransızca şekliyle yazmıştır:¹⁶ **A Critique on Miltons Paradise Regained** (London, 1732) adlı bir çalışma vardır. Bugün yeniden, bilhassa Birleşik Devletler'de, onun Fransızca benzeri geniş çapta, bazen de oldukça keyfî manâ sınırlaması ile birlikte kullanılmaktadır. Meselâ, R.W. Stallman'ın tanınmış **Critiques and Essays in Criticism** (New York, 1949) isimli eseri «Critique» kelimesini bazı müelliflerin tartışmalarına işaret etmek için ve «criticism»i teoriyi ifade etmek için kullanır. Sanırım «critique», bugün, ekseriyetle «ism»lerin yığılmasından sakınmak için (krş. **A Critique of Humanism**, 1930) yahut da mütevazi bir kitap tenkidine azıcık üstün bir hava vermek için kullanılıyor.

Ancak «criticism» İngilizce'de mütevazi bir mevki sahibi olmanın dışında her şeye sahipti. Kelime ya **babzizein** gibi fiillerden türeyen hareket isimlerini gösteren Grekçe **-ismos** son eki ile yapılır, ya da sadece Lutheranism, Protestanism, Platonism, Stoicism, skepticism vb. gibi İngiliz diline sonradan giren birçok yeni soyut Latince doktrin isimleriyle kıyas yapılarak ileri sürülmüş olabilir. N-D, Thomas Decker'ın aşağıda verilen ifadesi için, 1607 tarihini vermektedir: «Ateş edilecek kriticizm hedefinde duruyorum.» Buradaki kullanımın edebiyatla ilişkisi yoktur. Milton'ın **Apology for Smectymnuus** (1642) adlı eserinde Joseph Hall hicivlerinden dolayı saldırıya uğrar: «Şimdilik 'Criticisme' kurdu onun içine girmiştir, o bize Almanca **rutters**'in, yemeğin ve mürekkebin menşeiini söyleyecektir.»¹⁷ «Criticism» burada Theophilus Gale'in **Contra Gentiles** (169) adlı eserde, eskiden grameri, son zamanlarda da, «Criticisme»i tasarlayan dil bilgisi olarak tarif ettiği manâda kullanılmaktadır. Görünen o ki, kelimeyi yeni anlamı ile kullanan ilk yazar, 1677'de **The State of Innocence**'in önsözünde «ilk defa Aristotle tarafından tesis edilen 'criticism', iyi hüküm verme ölçüsü manâsına geliyordu,» diyen Dryden idi. 1679'da, Dryden, içerisinde «The Grounds of Criticism in Tragedy» isimli bölümün bulunduğu **Troilus and Cressida**'ya bir önsöz yazdı ve bu suretle terim kesin olarak kullanılmaya başlandı. John Dennis, 1704'te **The Grounds of Criticism in Poetry**'yi yayınladı ve şüphesiz 1711'de yayınlanan Pope'un **Essay on Criticism**'i kelimenin kullanımını öylesine katıyetle ve geniş çapta tesis etti ki, onu daha fazla izlemeğe gerek yoktur. Terim, belli ki, Fransa'dakinden de daha fazla ve daha geniş çapta kullanılıyordu. Meselâ, Bouhours'un **Manière de Bien Penser** (1687)'i **The Art of Criticism** (1705) ismiyle tercüme edildi. Rabin'in **Whole Critical Works**'u, Fransızca böyle bir külliyat olmamasına rağmen, 1706'da, o isimle ortaya çıktı ve asrın sonlarında Lord Kames'in **Elements of Criticism** (1762) adlı çalışması «tenkit bilimi»ni, psikolojik temellere dayandırarak açıkladı.

Lâkin, «criticism» şekli yalnızca İngilizce'ye mi mahsustur? Terimin yaygınlaşmış «critic» kelimesini saf dışı ettiğinde şüphe yoktur, çünkü benzerlerini de ortadan kaldırmıştır. Fakat uzun şekle sahip «criticism»e Latince kökenli diğer dillerde de rastlıyoruz. Ben ona Baltasar Gracián'ın **El Heroe** (1637)'sundaki «Aunque seguro el héroe del ostracismo de Atena, peligra en el criticismo de Espana.»²⁰ şeklindeki cümlede de rastladım. Onun on sekizinci yüzyılın başlarında İtalyanca'da da var olduğu anlaşılıyor. Antonio Maria Salvini (1633-1729), o şekil Pope'un **Essay**'inin ismiyle açıkça teklif edilmesine rağmen, Pope'dan «un valent Inglese nell' arte del criticismo»²¹ olarak bahseder. «Criticismo», Baretti'nin İtalyanca-İngilizce Sözlüğü (Italian-English Dictionary, 1960)'nde geçmektedir, ama Baretti'nin Johnson'ın arkadaşı olduğundan ve İngiltere'de uzun zaman ikâmet ettiğinden şüphe edilebilir. «Criticisme» ve «criticismo» kelimeleri Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca'da mevcut olsalar bile, bunların on dokuzuncu yüzyıldan önce tamamen ayrı ayrı kullanıldıkları anlaşılıyor. Bütün Fransızca ve İtalyanca sözlükler, onun, Kant'ın tenkidî felsefesine ait bir terim olarak, on dokuzuncu yüzyılda ve günümüzde kullanıldığına şahadet ederler. Tommaseo onu Rosmini'den iktibas eder; İspanyol Akademisi Sözlüğü (The Dictionary of the Spanish Academy) yalnızca on dokuzuncu yüzyılın sonlarında yaşayan Menéndez Pelayo'dan örnekler verir; Littré Renouvier'den ve 1845 tarihli bir parçadan aktarım yapar. Kant bizzat kendine ait «critical» felsefeden söz etti, ama ona hiçbir zaman «criticism» demedi. Kant'da 1790'da «Kriticism»²² terimini kullandığı tek bir parçaya rastladım. Schelling, terimin uzun şeklini, Kant'ın düşüncesinden söz ederken, onu geleneksel felsefenin dogmatizmi ile karşılaştırırken, 1796'da kullandı.²³ Tenkidî felsefe ile ilgili bir sözlükte (1799) «Critizismus» maddesi bizden «dogmatismus»a bakmamızı istiyor.²⁴ Jacobi, Kant'ın «Kriticismus»u hakkında ilmi bir eser yazmıştır (1801) ve Hegel, ilk çıkan Heidelberg **Encyclopädia**'da Kant'ın «vernunftboscheidener Criticismus»undan²⁵ şikâyet etmektedir. Ancak, terimin uzun şeklinin, Kant'ın etkisinin zirvede olduğu dönemde, Almanya'da çok nadir olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Sadece on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Kant'ın yeniden gündeme geldiği sıralardadır ki, Alojs Riehl, terimi göze çarpacak şekilde **Der phiosophische Kritizismus** (1876)'a başlık olarak kullandı.

«Kritik», «kritisch» terimi Almanya'ya on sekizinci asrın başlarında Fransa'dan girdi. Gottsched'in eserinin **Versuch einer krischen Dichtkunst** (1730) şeklindeki başlığında geçmektedir. Lessing, Herder ve Schlegeller kendilerini kesin olarak münekkit sayıyorlardı ve özellikle August Wilhelm Schlegel ve Adam Müller tenkidin teori ve tarih arasındaki durumunu izah etmeye ve edebiyat incelemesi için onun merkezî önemi olduğunu iddia etmeye kalkıştılar.²⁶ Fakat terimi ve ifade ettiği şeyi atmak ve manâsını

sadece gelişigüzel edebî bir görüş olan günbegün tenkit (reviewing) mânâsına gelene kadar daraltmak için Almanya'da bir şeyler oldu. Eski terimin yerini «asthetik» ve yeni terim «Literaturwissenschaft» aldı. Wolfgang Kayser'in **Das sprachlichte Kunstwerk** (Bern, 1948) adlı eserinde, kelime bibliyografyadaki başlıklar arasında geçmesine rağmen, terim ve türevleri hiç tartışılmıyor. Merker-Stammler'in önemli eseri **Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte**'deki tenkitle ilgili yeni makalede, edebî tenkide «Publizistik şeklinden daha değersiz bir bilim,» demektir. O «günlük basında edebiyatla ilgili yeniliklerin mahallî tenkidi ve edebiyat ve müzikle alâkalı temsillerin değerlendirilmesi,» demektir.²⁷ Fransa'da Sainte-Beuve halktan biri olarak münekkidin üstünlüğünü yeniden tesis ederken, İngiltere'de Matthew Arnold, tenkidi modern kültürün anahtarı ve İngiltere'nin kurtuluşu haline sokarken, Almanya'da tenkit statüsünü önemli ölçüde kaybetti. Gervinus, **Geschichte der poetischen Nationalliteratur der Deutschen** (1835) adlı eserinin takdim yazısında münekkitliği katiyetle reddederek şöyle der : «Eşyaların estetik değeri beni ilgilendirmez : Ben ne şairim ne de güzel yazı yan (belletristic) bir münekkidim.» Hermann Hettner, 1853'te, «tenkit, sanat estetiğinden, fertlerin yazdığı önemli eserlerin ve opokların karakteristiğinden, yani sanat ve edebiyat tarihinden başka bir şey değildir,» diye yazmaktadır,²⁹ ve F.T. Vischer tenkidi, beş ciltlik **Aesthetic** adlı eserinin III.cildinde (1854) «sanatkârın seyirci ile ilişkisi»³⁰ başlığı altında kısa bir şekilde tartışmaktadır. Kendisine poetikanın tabii olduğu felsefî bir disiplin olan estetikle, temelde edebiyat tarihi olan edebiyat bilimi arasındaki ayrılık on dokuzuncu yüzyıl Alman entellektüel mizanseninin bir özelliği halini aldı. Münekkit yalnızca bir komisyoncu, geçici öneme haiz bir muharrir oldu. Terimin Almanya'da bu şekilde daralmasının sebebi çok açık bir şekilde ortadadır. Milli çizgide uzmanlaşan edebiyat tarihi geçmişle ilgili tartışmaların yerini alırken, Hegelciliğin karşı konulamaz prestiji, estetiği akademi mensubu filozofun ilgi alanına soktu. Tenkit, kendisiyle Englightment ve onun yeni şekli **Das junge Deutschland**'in sadece muhafazakârlar tarafından değil aynı zamanda idealist liberaler tarafından kısa zaman sonra ele alındığı zillete kurban gitti.

Asrın sonlarındaki tenkide, pozitivizm ve bilimle ilgili ideallerin karışmasının durumu değiştirmiş olacağını umabilirsiniz. Şüphesiz, kendilerine münekkit adını veren münekkitler doksanların Alman natüralist akımında önemli rol oynadılar. Fakat «criticism» teriminin kaybetmiş olduğu eski yerine kavuşmasını engelleyen yeni bir yıldız doğmuştu. Almanya'da «criticism»in yerini «Literaturwissenschaft» aldı. «Science de la litterature» veya «science of literature» gibi benzer terkipler Batı'da başarısızlığa uğrarken, o, başarılı oldu. Edebiyat bilimi fikri Almanya'ya has değildi.

Fransa'da böyle iddialar ve teşebbüsler uzun zamandır mevcuttur. Nitekim, J.J. Ampère, **Discours sur l'histoire de la poésie** (1830) adlı eserinde edebiyat felsefesi ve edebiyat tarihinin «science littéraire»nin iki bölümünü teşkil ettiklerinden açıkça söz etmektedir.³¹ Fransa'da ilmî metotların edebiyat incelemesine aktarılmasının ne kadar önemli bir eğilim olduğunu anlamamız için sadece Taine'e, Brunetière'e, ya da Hennequin'in **Critique scientifique** (1888) adlı eserine işaret etme ihtiyacını duyuyorum. İngiltere'de E.S. Dallas ve J.A. Symonds tenkidi, ilmî olarak, psikolojik, yahut biyolojik prensipler üzerine bina etmek için benzer teşebbüslerde bulundular. Ancak, terim yalnızca Almanya'da kök salıp gelişti. Terim, Karl Rosenkranz'ın Almanca «Literaturwissenschaft»ın durumunu incelerken 1842'de yazdığı birkaç kitabın tenkidinde, oldukça yüzeysel bir biçimde kullanılmıştır.³² Yine 1865 tarihli bir periyodikte de rastladım.³³ 1887'de Ernst Grasse, **Die Literaturwissenschaft, ihr Zeil und ihr Weg** üzerine bir konferans verdi. Ernst Elster, Wundt'un psikolojik prensiplerini ve terimlerini içine alan **Prinzipien der Literaturwissenschaft** (1, Halle, 1897, 2, 1911) isimli iki ciltlik bir eser ortaya koydu.

Bununla birliktedir, Almanya dışında, «edebiyat bilimi» terimi hiç bir ilerleme kaydetmedi. Edinburgh'da 1898'de Hollandalı Henrik Clemens Muller tarafından verilen «**The Science of Literature**» (Edebiyat Bilimi) ile ilgili konferanslar³⁴ bu kuralın te kistisnasıdır ve Romanyalı Michel Dragomiresco'nun **La Science de la littérature** (1928-29) isimli dört ciltlik eseri de öyle. İstanbul'da 1950'de yayınlanan Guy Michaud'un **Introduction à une science de la littérature** adlı eserinde, terim, aniden tekrar ortaya çıkmıştır. İngilizce ve Fransızca'daki «science» kelimesi tabii bilimlerle öylesine çok özdeşleşti ki, terim varlığını sürdüremedi; halbuki Almanya'da «Wissenschaft» eski geniş anlamını korudu ve böylece natüralistik ekolden koparılan «Literaturwissenschaft» yeni şiir sanatı (poetics) için ve mevcut edebiyat tarihine yöneltilen tenkit için slogan haline getirildi. 1908'de, Dilthey'in öğrencisi olan Rudolf Unger, modern «Literaturwissenschaft»taki felsefi problemleri deliller göstererek ortaya koydu,³⁵ ama, görünen odur ki, terim sadece birinci dünya savaşı sonrasında yeni bilim adamlarının uyanan sesi haline geldi. 1920'de olonyalı Sigmund von Lempicki, pratik tenkidi hariç tutarak, şiir sanatı (poetics) ve edebiyat tarihini içine alan bir kitap olan **Geschichte der deutschen Literaturwissenschaft**'ı yazdı ve 1923'te **Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte**'nin temeli atıldı ve Paul Merker, konusu bu tezat olan kitabını, **Literaturgeschichte und Literaturwissenschaft**'ı yayınladı.

Bu süre içerisinde, İngilizce konuşulan ülkelerde «criticism» kelimesinin tutulduğunu onaylayan I. A. Richard'ın **Principle of Literary Criticism** (1924) adlı eseri ve J. C. Ransom'ın 1941'de yayınlanan kitabından çok önce rağbet gören «The New Criticism» ve Northrop Frye'nin **Anatomy of Criticism** (1957) gibi eserleri yayımlandı. Tenkidin fonksiyonu ve iddiaları R. P. Blackmur ve Kenneth Burke gibi diğer Amerikalı münekkitlerde veya İngiliz münekkit G. Wilson Knight'ta aynı derecede, tenkidi tam bir dünya görüşü veya bir felsefe sistemine benzer bir şey haline getirecek ölçüde, geniş tutulmuşlardır.

Fransa'da, Sainte-Beuve ve Taine'in sahip oldukları prestije rağmen, «critique» kelimesinin anlamı, Almanya'dakinden daha sonra olsa da, farklı sebeplerden dolayı bir dereceye kadar daralmış ve tesirinin şiddeti azalmıştır. Ferdinand Brunetière ile birlikte «la critique universitaire» etki yönünden zirveye ulaştı ve insana ve onun inançlarına olan reaksiyon yüzünden, tarafsız gerçek «edebiyat tarihi» Fransız üniversitelerinde başarıya ulaştı (Bundan Gustave Lanson haksız olarak kısmen sorumlu tutulmaktadır). Tenkit, Akademinin dışında kendi yoluna devam etti veya çoğu kez etmeye çalıştı. Münekkitlerin, genelde İsviçre üniversitelerinde, geniş Anglo-Amerikan anlamında öğretim yapmış olmaları çağdaş Fransa'nın karakteristiği olarak görünüyor: Bunlar arasında Albert Bèguin, Marcel Raymond, Georges Poulet sayılabilirler. Ancak Fransa'da «critique littéraire» terimi hâlâ mevcuttur ve çok geniş nüfuza sahiptir. Gide, Valery, Malraux, Mauriac münekkitler, ve bazı filozoflar edebiyat nazariyesiyle ilgileniyorlar. Kritisizm düşmanlığı geniş çapta kullanılan «critique» teriminin kısaltılmış şekli çok Fransa'daki akademik durumun bir hususiyeti ve mukayeseli edebiyat doktrininde çok bariz olan pozitivist gerçekçiliktir.

Bu arada Almanya'da kısa şekil seyrini tamamlanmıştır ve terim, yeniden, sahip olduğu daha eski ve daha geniş manasını kazanıyor. Alman kritisizm tarihine karşı ilginin uyanması da elbette söz konusudur. **Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter** (1948) adlı eserinin meşhur bir bölümünde E. R. Curtius klasik çağda Alman kritisizminin tanınmasını güzel sözlerle müdafaa etmiştir.³⁶ Terimi eski manası ile, yani şiir sanatı (poetics) ve edebiyat nazariyesini içine alacak şekilde, yorumlayan eser, Doğu Almanya'da ortaya konan, Hans Mayer'in geniş Alman kritisizmi antolojisidir.³⁷ Harpten beri İngiliz ve Amerikalıların kullandıkları şeklin tesiri ve muhtemelen Rusların kullandıkları şekil, bu temayülde hissedilmektedir.

«Criticism»in İngilizce, Fransızca ve İtalyanca'daki mevcut kullanılışının, geniş şekliyle, bazı anlam farklılıklarını ortadan kaldırıp kaldırmaya-

çağını merak ediyorum. Hâlâ inanıyorum ki, nesir biçimleri de kesinlikle içine aldığından ve eski terimde îma edilen reçeteyi reddettiğinden dolayı, bana «poetics»ten daha uygun gibi görünen «literary theory» ile, daha dar anlamıyla değerlendirilmelerine önem veren somut edebî eserlerin tetkiki olan «literary criticism» arasında fark vardır. Ta 1894'lerde Croce «literary criticism» teriminin yalnızca, sadece ortak bir konuda, edebiyat eserinde birleşen en farklı zihin işlemlerinin bir araya getirilmesi anlamına geldiğinden söz ediyordu.³⁹ Terimi, Almanların günlük kitap tenkidi anlamında daraltmaları bana tehlikeli gibi görünüyor, çünkü o, bu değerlendirmeyi gazeteciye bırakıyor ve «Literaturwissenschaft»ı çağdaş edebiyattan ayrılan ve tefrik etme ve değerlendirme görevinden alınan bir disiplin olarak bir kenara bırakıyor. Bir ara çözümün, kendisine yarayacağı anlaşılıyor.» Criticism»in İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve benzer dillerdeki geniş kullanımını safdışı edemeyiz: Ben de onu **History of Modern Criticism** adlı eserimin başlığında kullandım. Ancak izin verin, prensiplerle, kategorilerle, tedbirlerle ve benzerleriyle alâkası olan teori ve eldeki edebiyat eserlerinin müzakeresi olan «criticism» arasındaki anlamlı farkı, her ne zaman bu farka dikkati çekecek bir sebeple karşılaşırsak, korumaya çalışalım. Tavsiyelerde bulunmanın ötesinde yapabileceğimiz daha fazla bir şey yoktur. Bir kelimenin anlamı kontekstinde üstlendiği ve kullananları tarafından onun üzerine empoze edilmiş olan anlamdır. Merkezi Oxford'da bulunan «analitik» felsefe veya Heidegger'in egzistansiyal analizi gibi değişik modern felsefe ekollerinin, bir terimin esas anlamını keşfetme teşebbüsleri başarısızlığa mahkûmdur. Kelimelerin tarihleri vardır, fertler onlara mânâlarını verirler, değişmez değillerdir, değişmez kalamazlar. Özellikle edebiyat tenkidi gibi böylesine zor anlaşılır bir konuda, terminoloji en yetkili kişiler ve en etkili âlimler tarafından bile dondurulamaz. Bizler anlamlarının serbest kalmasına yardım edebiliriz, kendilerinden önce veya sonra gelen ifadeleri açıklayabiliriz; meseleleri açıklığa kavuşturabilir ve birinin diğerine üstünlüğünü salık verebiliriz, ama gelecek için kanun koyamayız.

D İ P N O T L A R

1. Pauly-Wissowa-Kroll, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, 11 (Stuttgart, 1921), 1912-15'de. J.E. Sandys' *History of Classical Scholarship*, 1 (3. baskı, Cambridge, 1926), 10-11'de biraz farklı bir izahat mevcuttur.
2. «Classical and Christian Ideas of World Harmony (Stimmung kelimesinin yorumu ile ilgili giriş bölümleri)», *Traditio*, 2 (1944), 409-64 ve 3 (1945), 307-64; «*Essays in Historical Semantics* (New York, 1948), s. 179-316'daki «*Milieu and Ambiance*».
3. Rudolf Pfeiffer, *Philologia Perennis* (Munich, 1961), s. 5'de iktibas edilen edilen «*Poietes ama kai kritikos*».
4. *Epistle ad Pisones*'de, Horace (445 vd.) «*versus reprehendet inetes: Culpabit duros... mutanda notabit: Piet Aristarchus*» olan «*vir bonus et prudens*,» diye söz etmesine rağmen, «*critic*» kelimesi kullanılmaz. Hem (Les Quatres Poétiques, I [Paris, 1771], 65) isimli tercümesinde Batteux, hem de Allan H. Gilbert *Literary Criticism* [New York, 1940], s. 142'de yeniden basılan («*Horace on the Art of Poetry*» [1928]'de E.H. Blakney'un Critique éclairé et vrai» veya «*a kind and sensible critic*,» diye tercüme ederler.
5. Angeli Pelitani *prelectio in Priora Aristotelis Analytica. Titulus Lamia* (Firenze, Antonio Miscorini, 1942): «*At apud antiquos olim tantum auctoritatis hic ordo hubuit / ut Censores essent / & ludices / Scriptorum omnium soli Grammatici: Quos ob it etiam Criticos uocabant*» (s. 27).
6. *De criticis et philologis veteribus et recentioribus* (1597): «*Criticorum munus et officium unicum est operam dare ut, eorum opera, melius sit omnibus utriusque linguae, Graecae dico et Latinae, scrip, toribus.*» Bkz. Antoniu Bernardini ve Gaetano Righi, *Il Concetto di Filologia e di cultura classica nel pensiero moderno* (Bari, 1947), s. 51.
7. A.g.e., s. 100.
8. Meselâ, s. 16, 17, 36, 44, 154.
9. Alfred C. Hunter, ed., *Opuscles critiques* (Paris, 1936), s. 108.
10. Edith G. Kern, *The Influence of Heinsius and Vossius upon French Dramatic Theory* (Baltimore, 1949), s. 67'de iktibas edilmiştir.
11. A.g.e.; s. 7: «*Les Bibliothèques sont pleines des productions des gens de lettres... qui ont travaillé sur set Art soit pour expliquer, Aristo, pour justifier leurs Eloges quand ils ont loué quelques Poèmes, ou pour appuyer leurs Censures, lorsqu'ils ont touché la Critique.*»
12. *Les Caractères* (1687), «*Des Ouvrages de l'esprit*» adh bölümde.

13. W. A. Wright tarafından basılan *Of the Advancement of Learning* (Oxford, 1891), s. 182.
14. J. E. Spingarn, ed., *Critical Essays of the Seventeenth Century*, 1 (Oxford, 1908), 15, 55, 57, 228, 230. sahifelerdeki notlarla krş.
15. Curt A. Zimansky, ed., *The Critical Works of Thomas Rymer* (New Haven, 1956), s. 1-2.
16. NED'den örnekler. Addison bölümü *The Dialogue on Medals* (1721)'den alınmıştır.
17. Spingarn, a.g.e., s. 205.
18. NED
19. W. P. Ker, ed., *Essays*, 1 (Oxford, 1926), 179, 202 vd.
20. *Obras*, 1 (Madrid, 1664), 534, veya *Obras completas*, ed. E. Correa, Calderon, (Madrid, 1934), s. 23. Sir John Ekeffigton tarafından yapılan İngilizce tercümesi, *The Heroe of Lorenzo, or the Way to Eminence and Perfection* (London, 1752), s. 145'te şöyle deniyor: «Although our Heroe may be secure from the Ostracism of Athens, yet he will be in the danger of the Criticisms of Spain.»
21. *Alinti Prose toscane*, 2 (1723), 243'ten yapıldı: *Vocabolario degli Accademici della Crusca* (Verona, 1806)'dan : «Ai quali con bello estro rivolgendosi, felicemente canto un valent Inglese nell' arte del criticismo.»
22. «Ueber eine Entdeckung nach der alle neue Kritik der reinen Vernunft durch eine ältere entbehrlich gemacht werden soll» (1790)'da, *Gesammelte Schriften* (Akademie-ausgabe, Berlin, 1912), 1. Abteilung, 8, 226-27'de «Der Criticism des Verfahrens mit allem, was zur Metaphysik gehört, (der Zweifel des Aufschubs) its degegen eine Maxime eines allgemeinen Misstrauens gegen alle synthetische Sätze derselben,» şeklinde geçmektedir.
23. Niedhammer'in *Philosophisches Journal* (1796)'daki «Philosophische Briefe über Dogmatismus und Kritizismus,»
24. G. S. A. Mellin, «Critizismus» başlığı altında *Wörterbuch der kritischen Philosophie* (Jena und Leipzig, 1799).
25. F. H. Jacobi, «ueber das Unternehmen des Criticismus, die vernunft zum Verstande zu bringen,» Reinhold'ün *Beitrage*, 31. Heft (1801)'de; ve Hegel, *Sämtliche Werke*, ed. H. Glockner, 6 (Stuttgart, 1928), 7, ayrıca 313.
26. Daha detaylı bir izahat için bkz. benim *History of Modern Criticism*, 2 (New Haven, 1955) adlı eserim, s. 55 vd., 292 vd.
27. (Werner Kohlschmid'in) 2 (Bern, 1959), 63: «Weniger Wissenschaft als vilmhr eine Form deer Publizistic... es meint jetzt vornehmlich die aktuelle Rezension literarischer Neuerscheinungen and die Beurteilung litererischer oder müsikalischr Aufführungen in der Tagespresse.5
28. 1, 11: «Ich habe mit der aesthetischen Beurteilung der Sachen nichts zu tun, ich bin kein Poet. und belletristischer Kritiker.»
29. *Schriften zur Literatur* (Berlin, 1959)'da yeniden basılan «Ludwig Tieck als Kritiker» adlı bir tenkit, s. 358: «Die Kritik... ist jetzt nichts anderes als die Aethetik der Kunst als solcher und die Charakteristik der einzelnen grossen Kunstwerke und Kunstepochen, die Kunst und Literaturgeschichte.»

30. 3 (Stuttgart, 1854), 68, 507. paragrafın bir kısmı: «Das Verhältnis des Künstlers zum Zuschauer. Die Kunst der bürgerlichen Bildung; Kritik.»
31. *Mélanges d'histoire littéraire et de littérature*, 1 (Paris, 1867), 2'de yeniden basıldı.
32. *Reden und Abhandlungen* (3. tolge, Leipzig, 1848), Studien, Fünfter Theil. Orada: «Die deutsche Literaturwissenschaft. 1836-42. Eine Uebersicht,» s. 189-202. Theodor Mundt, *Mundt, Geschichte der Literatur der Gegenwart* (Berlin, 1842), s. 2. «Literaturgeschichte als eine besondere Wissenschaft»'a ve «der Begriff der Literatur als einer zummenhängenden, nationalen Wissenschaft»'a işaret ediyor. Kohlschmidt (bkz. not: 27) bu kitaba, terimin ilk geçtiği yer olarak işaret etmesine rağmen, orada «Literaturwissenschaft» ter-kibini bulamıyorum.
33. Richard Gosche, *Jahrbuch für Literaturgeschichte*, 1 (Berlin, 1865), 221'deki «Übersicht der literarhistorischen Arbeiten in den Jahren 1863 und 1864» adlı makale.
34. Harlem, 1904'te yayınlandı.
35. *Philosophische Probleme in der neueren Literaturwissenschaft* (Munich, 1908).
36. Bern, 1948, s. 304.
37. Hans Mayer, ed., *Meisterwerke deutscher Literaturkritik* (2 cilt, Berlin, 1954-56).
38. *Primi Saggi* (2. baskı, Bari, 1927) s. 77 vd.'da yeniden basılan *La Critica La Critica letteraria* (Rome, 1894)'da.